

Observatoriebacken

Temapublikation för Unionsaxeln

1812
Helsinki
200 vuotta
1812
Helsingfors
200 år som
Huvudstad
Helsinki
200 vuotta
1812

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	4
Marianna Kajantie	
HELSINGFORS OBSERVATORIUM	6
Tapio Markkanen	
FRANSK VETENSKAPSEXPEDITION TILL NORDEN	12
Tapio Markkanen	
LANDSKAPET PÅ OBSERVATORIEBERGET	14
Maunu Häyrynen	
DE SKEPPSBRUTNA – EN HOTAD NATION	22
Liisa Lindgren	
OBSERVATORIEBACKEN OCH RIKSDAGSHUSPROJEKTET	26
Inkeri Suutari	
VAD STJÄRNORNA BERÄTTADE FÖR MIG	34
Matti Kassila	
LIVET I OBSERVATORIET	40
Heikki Oja	

UTGIVARE:

Helsingfors kulturcentral

SKRIBENTER:

Maunu Häyrynen

Liisa Lindgren

Marianna Kajantie

Matti Kassila

Tapio Markkanen

Heikki Oja

Inkeri Suutari

REDAKTÖR:

Anni Mattsson

GRAFISK PLANERING OCH OMBRYTNING:

Mika Ruusunen

Jorma Kettunen

ARKIVBILDER:

Nationella audiovisuella arkivet

Helsingfors stadsmuseum

PÄRM:

Helsingfors observatorium år 1870. Bild: E. Hoffers

Helsingfors stadsmuseum

KARTA:

Stadsmättningsavdelningen, Fastighetskontoret,

Helsingfors

TRYCKERI:

Oy Litoset Ab, Vasa

Förord

"Det verkliga välmåendet har ett minne" (egen övers.)

Gaston Bachelard: Rummets poetik

Helsingfors-Samfundet påminner oss på sina hemsidor om att vi skall värna om vår omgivning och inte förstöra de speciella värden som förknippas med den. Det här är vår gemensamma angelägenhet.

Under hela mitt liv, då jag bott i Helsingfors, har jag samlat på mig många berättelser och historier, som alla anknyter till någon plats eller byggnad. På Richardsgatans bibliotek slösade jag bort många potentiella lästimmor med att minnas filmupplevelser från de första tredimensionella filmerna på Kit-Cat. Senare krossade en enorm järnboll biografen på andra sidan gatan rakt framför ögonen på mig. Jag minns en fantastisk lekplats, som begravdes under Riksarkivets nybyggnad och med Korvhuset försvann i sin tur butiken där jag tillsammans med mina föräldrar köpte mina första skidor. Mycket har gått förlorat, men ännu mer finns kvar.

"Staden bär det i sig som linjerna i en hand, det är skrivet i gathörnen, på fönstergallren, på trappornas räcken, på åskledarna och på fanornas stänger och varje liten del är i sin tur full av repor, skråmor, hack, inskrifningar, märken efter sparkar" skriver Italo Calvino i sin bok *De osynliga städerna*.

Andra människor kan inte uppleva våra personliga minnen, som inger just oss välbefinnande, därför skall vi dela med oss av dem. En holländsk arkitekt på besök i Finland beskrev ivrigt sin metrofärd österut över broar och sina promenader i en stadsdel där byggandet på ett exemplariskt sätt beaktat naturen. Gårdsbacka fick på det viset ett nytt ansikte.

Hos oss liksom på annat håll har litteraturen, filmerna och fotografierna berättat historier i städerna och öppnat publikens ögon. Vid sidan av kända monument finns numera gatorna, hemmen och butikerna. Du har läst berättelser som anknyter till olika platser, du har upplevt dem på utställningar eller i mörklägda salar. De flesta av oss har på sina resor besökt kaféer och platser som är "bekanta". Men vi vill också få våra egna specifika erfarenheter från de här platserna.

Det här är alltid möjligt i vår egen hemstad. Den lilla boken som du nu håller i din hand hör till en publikationsserie i vilken vi har samlat berättelser från några olika platser längs med en gata. Vi hoppas att de väcker läsarens intresse och önskan om att bredda sitt eget privata minnesalbum med nya erfarenheter.

MARIANNA

KAJANTIE

Skribenten är
tidigare
avdelningschef på
kulturcentralen i
Helsingfors.

Observatoriebacken

Observatoriet planerades av arkitekt Carl Ludvig Engel och färdigställdes 1834. Platsen där observatoriet byggdes var på den tiden synnerligen kal och bergig. I slutet av 1800-talet började man anlägga en park enligt planer gjorda av stadsträdgårdsmästare Svante Olsson. Parken färdigställdes i sin helhet år 1903. Redan innan parken blev färdig installerades Robert Stigells bronsskulptur *De skeppsbrutna* på den öppna platsen på Observatoriebacken. I början av 1900-talet fanns det planer på att bygga riksdagshuset på observatorieberget, men de planerna förverkligades aldrig. År 1985 fick Observatoriet status som kulturhistoriskt värdefull byggnad.

Observatoriet öppnas första gången för publik på hösten 2012

Reparationsarbetena på observatoriet, som påbörjades 2011 avslutades sommaren 2012. På hösten öppnas i observatoriebyggnaden ett astronomiskt publikcentrum, som erbjuder besökare information om rymden och astronomins historia. Almanackskontoret fortsätter att verka i byggnaden.

Publikcentret är ett led i firandet av Helsingfors 200 år som huvudstad.

Observatoriebacken eller Observatorieberget?

Observatoriebacken har fått sitt namn av observatoriet, som har fungerat på berget. För många är platsen känd som Observatoriebacken, trots att det inte är dess officiella namn. År 1928 bekräftades det officiella namnet Observatorieberget, som fortfarande används på kartor idag. Dagens rekommendationer för rättskrivning föreslår också formen Observatorieberget.

Före byggandet av observatoriet var backen känd som Kasberget efter de signaleldar som brändes där. Senare byggdes det på backen fortifikationer som gav upphov till benämningen Ulrikasborgsbärgen eller Ulriikanporinvuori. Observatoriebärgen var inofficiellt redan i bruk på 1840-talet.

På slangspråk är Observatoriebacken också känd som t.ex. Obsiva, Obsis och Tähtis.

Svensk översättning: Michaela Stenbäck

Helsingfors observatorium

TAPIO MARKKANEN

Skribenten är professor
i astronomi.

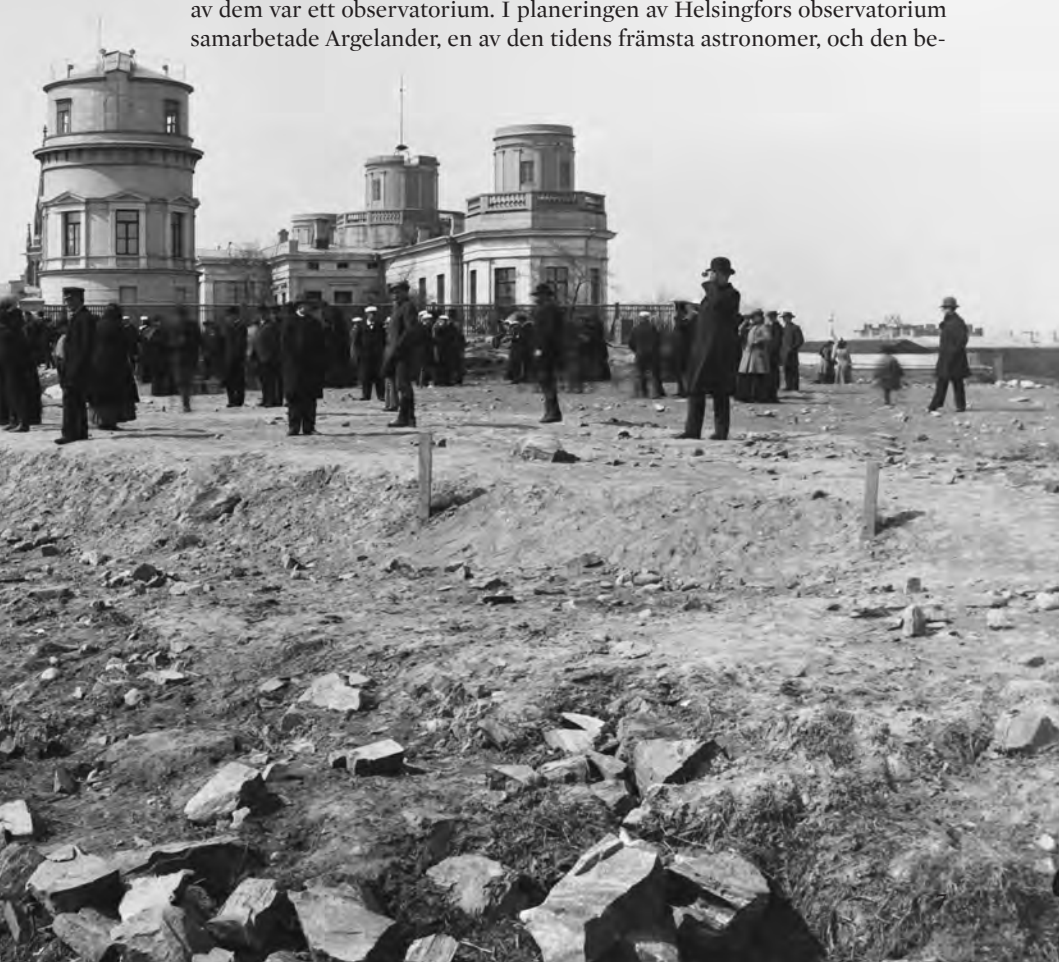
Stadsborna har samlats
på Observatoriebacken för
att följa med båtarna,
som anländer till Södra
hamnen våren 1893. Bild:
A. E. Rosenbröijer,
Helsingfors stadsmuseum

Observatorn Friedrich Argelander vid Kungliga Akademin i Åbo hade följande anteckning i sin observationsdagbok från den 4 september 1827, efter kl. 9 på kvällen: "Dessa observationer avbröts av en fruktansvärd brand, som lade hela Åbo i aska". Till följd av branden flyttade det ärorika universitetet till Helsingfors, som hade blivit det autonoma Finlands huvudstad redan år 1812.

Finska astronomer hade deltagit i det internationella samarbetet sedan år 1750, och deras rön var allmänt uppskattade. Då universitetet flyttade till Helsingfors tillsattes nya professorstjänster, och 1828 kallades Friedrich Argelander till den första tjänsten som professor i astronomi. Han var född i Preussen, dit hans farfar flyttat från Finland. Argelander hade studerat i Königsberg och kommit till Åbo år 1823. Han var redan internationellt etablerad och hörde till de främsta bland sin tids forskare.

Universitetet behövde många olika slags nya lokaliteter i Helsingfors. Ett av dem var ett observatorium. I planeringen av Helsingfors observatorium samarbetade Argelander, en av den tidens främsta astronomer, och den be-

gåvade arkitekten Carl Ludwig Engel, som i egenskap av direktör för intendentkontoret ansvarade för den nya huvudstadens många byggnadsprojekt. Kompanjonerna valde Ulrikasborgsbergets bara kulle till plats för Observatoriet. Den låg på södra sidan av den egentliga staden, i skydd från stadens rök och ljus. Den ryska flottan hade vittgående planer på att använda kullen för sina egna behov och för att visa stormaktens välde, men kejsar Nikolaj I ansåg att vetenskapen skulle ge större ära. På kejsarens befallning överlät Helsingfors stad den bergiga kullen till universitetet för astronomisk forskning. Universitetets rektor, fysikprofessorn Gustaf Gabriel Hällström, påverkade också saken kraftfullt. Han började som forskare i astronomi och övergick sedan till värmefenomen. Hällström var en mångsidig kraftgestalt som på flera sätt främjade utvecklingen i det Finland som nyligen blivit autonomt.

Engel placerade Observatoriet i startpunkten för huvudstadens nord-sydaxel. Han förstod att en byggnad som syns överallt i staden ställde extra höga krav på planeringen. Enligt Engel skulle byggnaden också bli en "prydnad för staden". Resultatet av samarbetet mellan en forskare som känner till den nya vetenskapens krav och en arkitekt som är medveten om uppdragets utmaningar revolutionerade planeringen av observatorier runtom i världen.

Ett exempel på detta var år 1883 då man gav order om att upprätta ett kejsarligt centralobservatorium i södra delen av Sankt Petersburg, på Pulkovokullen, och professor Wilhelm Struve, som ansvarade för planeringen, tog modell av Helsingfors observatorium. I observatoriet på Pulkovo ser man tydligt samma funktionella och arkitektoniska lösningar som i Helsingfors observatorium. Observatoriets läge i stadsplanen och dess centrala synlighet i huvudstadens huvudaxel följde också förebilden Helsingfors. Pulkovo blev under följande halvsekel "astronomins huvudstad", och de principer som visat sig fungera där användes åter i planeringen av nya observatorier runtom i världen.

Helsingfors observatorium blev färdigt år 1834 och Argelander inledde sitt arbete där med observationsanordningar som svarade mot tidens nyaste krav. Under första hälften av 1800-talet var astronomernas uppgift att mäta stjärnornas positioner så noggrant som möjligt samt undersöka planeternas, månarnas och andra himlakroppars rörelser i solsystemet. Man fick exakt information om avståndet mellan stjärnorna första gången år 1838, då man i observatorierna i Tartu, Königsberg och Kapstaden lyckades mäta avståndet mellan tre angränsande stjärnor. Samtidigt klarnade det att stjärnornas massor var i samma storleksklass som Solen. I Helsingfors observatorium lade Argelander sista handen vid sin egen forskning, där han fick svar på den fråga som länge varit olöst. Rör sig Solen och solsystemet i förhållande till omgivande stjärnor? Utifrån det här banbrytande arbetet löste man en av grundfrågorna gällande Vintergatans uppbyggnad och rörelsetillstånd. Man förstod omedelbart betydelsen av det här, och den kejsarliga ryska vetenskapsakademin tilldelade Argelander, som en av de första, furst Demi-

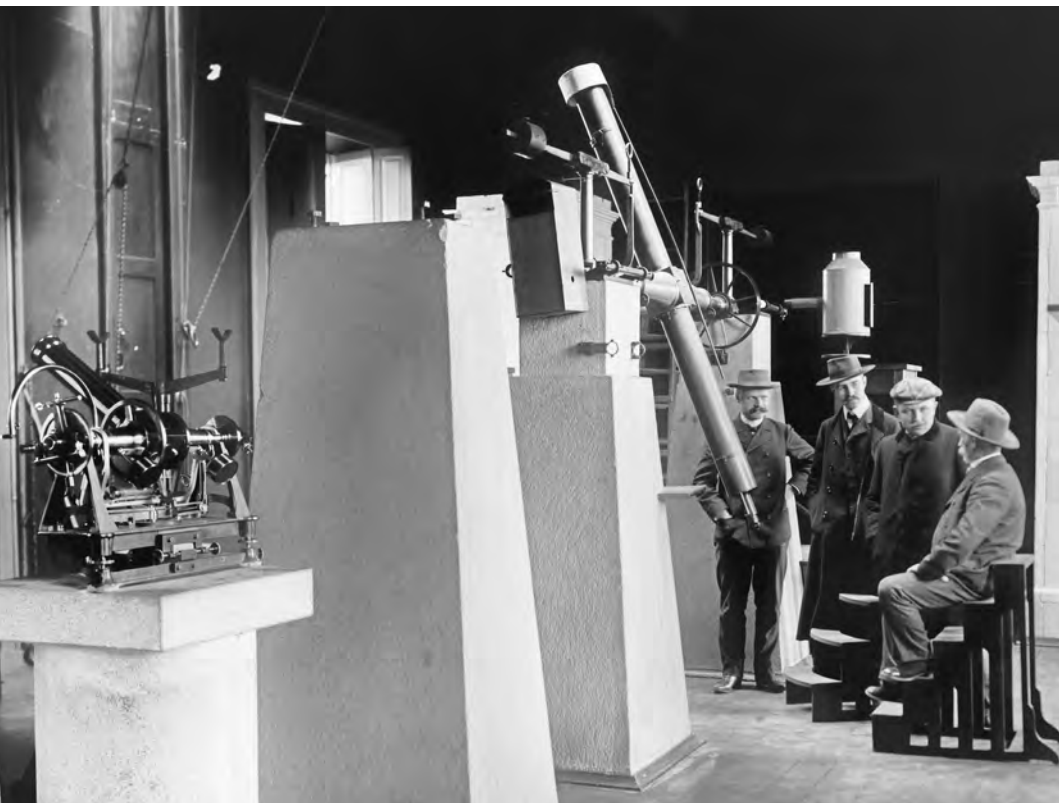
dovs pris år 1836. När Alfred Nobel senare funderade på vad han skulle göra med sin enorma egendom, tjänade det här vetenskapspriset som förebild.

Argelander inbjöds till universitetet i Bonn år 1836. Han hade blivit mycket omtyckt i Helsingfors, inte minst bland barnen. Till exempel August Schumann berättar i sina omfattande memoarer hur han som barn fick beskåda himlens under genom teleskop under ledning av Argelander. I societeten klagades det högt över att Helsingfors samma år förlorade två centrala personer, Runeberg till Borgå och Argelander till Bonn. Under Krim-kriget år 1855 då den fransk-brittiska flottan närmade sig Helsingfors, kontaktade en orolig Argelander Brittanniens regering och bad att Helsingfors värdefulla observatorium skulle skonas.

Astronomiska prestationer

År 1859 uppfanns spektralanalysen. Med hjälp av den lärde man sig utläsa ljuskällans grundämnen ur ljusets spektrallinjer. Så här föddes två olika veten-

Maskinerna för meridianmätning, med vilka man mäter stjärnors positioner och rörelser, är placerade i Observatoriets meridiensal. Invid teleskopet Ragnar Furuholm, Rolf Witting, Emil Wessel och Georg Dreijer år 1904. Bild: Helsingfors stadsmuseum.

skaper, astrofysik och fysikalisk kemi. Den förra innebar utredning av stjärnornas och stjärnsystemens struktur och utveckling, medan den senare ledde raka vägen till atomernas uppbyggnad i grundämnena. Spektralanalysen revolutionerade naturvetenskaperna så märkbart att den kvinnofigur som representerar vetenskapen i statyn av Alexander II på Senatstorget, håller ett spektroskop i sin hand.

I astronomens värld är Helsingfors känt för sina stora stjärnkataloger, som framställdes i observatoriet under ett drygt sekel, som del av ett internationellt program. Arbetsdrygast var det katalogiseringsprojekt som professor Anders Donner ledde, där man fotograferade en hel himmelszon. Ur dessa plåtar måtte man sedan stjärnornas positioner och ljusstyrka mycket noggrant. Katalogiseringsarbetet räckte ett halvt sekel och blev färdigt på tröskeln till andra världskriget. Helsingfors observatorium var länge det första och enda som slutförde sitt arbete och det med stor precision. När man har jämfört nya plåtar som tagits årtionden efter de här tidigare, har man hittat och mätt stjärnornas egenrörelser, vilket beskriver Vintergatans uppbyggnad. För att säkra att arbetet med stjärnfotograferingarna obehindrat kan fortgå i Helsingfors, har man bland annat begränsat bygghöjden i observatoriets omgivning.

Det teoretiska arbete där professor Karl Sundman år 1909 bevisade att det finns en lösning på det så kallade trekropparsproblemet gav Helsingfors världsomfattande uppskattning. Det här klassiska problemet hade utmanat framstående matematiker och astronomer från slutet av 1600-talet. Den enkla frågan löd: Hur rör sig tre kroppar under inflytande av sin egen gravitation?

Tiden i Observatoriet

Helsingfors observatorium har också varit människorna till nytta i vardagen och det praktiska livet. Den almanacka som publiceras av Helsingfors universitet har beräknats och beräknas fortfarande i observatoriet. Himlakropparnas uppgångs- och nedgångstider ges enligt meridianen för Helsingfors observatorium. I början använde man observatoriets lokaltid som Finlands officiella tid, men från och med 1.5.1921 övergick man till den östeuropeiska zontiden som är den 30:e östliga meridianens lokaltid. Helsingfors observatorium gav tidigare en tidssignal varje dag då klockan var 12. Fem minuter före restes en signalpåse upp i masten i det mittersta tornet, för att sedan fallas ner då klockan slog jämnt 12. Signalen syntes vida omkring i staden, men viktigast var den för skeppen i hamnen. På kommandobryggan kunde skeppen kontrollera sina kronometrar, som var nödvändiga i positionsbestämningen på oceanerna och därmed en livsviktig trygghetsfaktor för sjöfarten. Till signalen hörde under andra hälften av 1800-talet ett kanonskott från Skatudden som ljöd över hela staden.

Man slutade ge tidssignalen från observatoriet, då Rundradion som grundades 1926 började sända regelbundna tidssignaler och radiomottagarna i

hemmen blev vanligare. Fram till dess brukade ordentliga helsingforsare dagligen i en jämn ström kliva upp på Observatoriebacken och vidare upp för de branta trapporna till observatoriets aula för att ställa sina egna klockor efter pendelklockan som visade Finlands officiella tid. För astronomiska meridianobservationer behövdes fasta siktpunkter i terrängen. På norra sidan restes en sådan i det nuvarande Vallgård på ett högt berg vid den nuvarande Elimäгатan. Den södra siktpunktens svarta stenobelisk står fortfarande som ett minnesmärke i parken på södra sidan av Observatoriet. Tillsammans med de östra luckorna på södra vägen i observatoriets meridianstal visar den var Helsingfors meridian går.

Man har inte alltid till fullo insett värdet av Helsingfors observatorium. Då Finland övergick till enkammarriksdag år 1906 blev det aktuellt att bygga ett riksdagshus. År 1908 utlystes en arkitekttävling och enligt den skulle man för nybygget riva observatoriet och bygga ett nytt i en gynnsammare terräng utanför den framväxande staden. Eliel Saarinen vann tävlingen med sitt ståtliga förslag. Men det förslaget blev aldrig verklighet, utan Johan Siréns Riksdagshus stod färdigt i Tölö på Arkadiabacken år 1931. Det berättas att Sovjetunionen efter andra världskriget föreslog området kring De skeppsbrutnas staty på Observatoriebergets backe som plats för den ambasad som de själva bombarderat. Observatoriets dåvarande förman, Gustaf Järnefelt, berättas ha tagit kontakt med sina kolleger i Pulkovo för att påminna om hur krävande observationerna vid Helsingfors observatorium är. Man kan bara gissa sig till om forskarnas vädjan hade betydelse, men slutresultaten var åtminstone positiva. Helsingfors observatorium har varit skyddat som kulturhistoriskt värdefull byggnad sedan år 1985.

Idag gör finländska astronomer huvuddelen av sina observationer i stora internationella observatorier antingen direkt i rymden eller i gynnsammare observationsförhållanden på jordytan. Forsknings- och undervisningsverksamheten i Helsingfors observatorium tog slut år 2009 och astronomerna flyttade till matematisk-naturvetenskapliga fakultetens lokaler i Gumtåkt. Helsingfors universitet beslutade att efter grundreparation öppna ett astronomiskt vetenskaps- och aktivitetscentrum, öppet för allmänheten, i Helsingfors observatorium på hösten 2012. Det här centret kommer att informera både unga och gamla om dagens forskning i världsalltet och om det värdefulla observatoriets ärorika förflutna. Den astronomiska föreningen Ursa flyttar till observatoriet och svarar till stor del för betjäningen av besökarna. Byggnaden, som för våra förhållanden är exceptionellt värdefull, och dess observationsinstrument, som bevarats på sina ursprungliga platser, vittnar i ett världsperspektiv om den betydelsefulla insats Helsingfors observatorium gjort för bildningen.

Svensk översättning: Pia Stoltzenberg

Fransk vetenskaps-expedition till Norden

TAPIO MARKKANEN

Skribenten är professor i astronomi.

En expedition från Franska vetenskapsakademien utförde en breddgradsmätning i Tornedalen 1736 – 1737 för att få svar på frågan om jorden var tillplattad vid polerna.

I sitt verk *Principia* (1687) påstod Isaac Newton att jorden var något tillplattad vid polerna. Enligt Newtons teori är en meridianbåge på en breddgrad längre vid polcirkeln än vad den är vid ekvatorn. Riktigheten i den här teorin kunde granskas t.ex. genom att mäta längden av en meridianbåge på en breddgrad och jämföra resultatet i närheten av polcirkeln och vid ekvatorn. Längs med meridianen som går genom Frankrike från nord till syd utfördes en gradmätning vid decennieskiftet 1600-1700. Resultatet överraskade: bågen var kortare i norra Frankrike än i södra delen av landet. Hade Newton fel i sin teori, så att Jorden i själva verket var intryckt vid ekvatorn?

I de vetenskapliga kretsarna framförde man mättningsfel som orsaken till det förbluffande resultatet och att meridianbågen som går genom Frankrike inte var tillräckligt lång för att få fram skillnaden. Då beslöt Akademien att skicka iväg två expeditioner för att utföra en mätning, den ena till Norden och den andra till Sydamerika. Akademiledamoten Pierre Louis Moreau de Maupertuis led-

de expeditionen, som styrde sin väg norrut till Tornedalen. Bågen mättes på toppen av ett fjäll mellan kyrktornet på Torneå stadskyrka och Pelto i Kittisvaara. Frågan om jorden var tillplattad vid polerna var löst i och med resultatet från den norra expeditionens arbete, vilket gav de Maupertuis stort anseende. Voltaire, som var en av de Maupertuis' samtida, beundrade också till en början hans prestation, men senare kom de två i gräl och Voltaire gjorde narr av sin tidigare kumpan. I en niddikt hänvisar Voltaire till den torneanska rådherren Planströms döttrar, som följde efter expeditionen till Paris och där förorsakade både uppståndelse och pinsamt besvär för de Maupertuis.

Svensk översättning: Michaela Stenbäck

Courriers de physique
et argonautes nouveaux
qui franchisez les monts,
qui traversez les eaux,

Ramenez a nous de climats
sourmises au trois couronnes,
vos perches, vos secteurs
et surtout deux Laponnes.

Voltaire

Landskapet på Observatorieberget

MAUNU HÄYRYNEN

Skribenten är professor i
landskapsforskning

I dag är det svårt att se att Observatorieberget är den högsta terrängpunkten i centrum. För tvåhundra år sedan hade man inte kunna undgå att märka det, då området fortfarande var obebyggt. Från och med slutet av 1800-talet har flervåningshusen jämnat ut stadens synliga terrängskillnader och dem märker man numera bara på gatornas branta sluttningar vid Observatoriebergets park och runt Kirurgen. Före det dominerade den över trettio meter långa granitåsen Södra hamnens landskapsbild från Salutorget sett och bjöd på en fri utsikt åt alla håll.

Det är ett nytt fenomen att som ett självändamål beundra och fotografera utsikten. Tidigare steg man upp på höga platser då man hade behov av att se och synas långt. Observatoriebergets första kända funktion var som vaktberg, Kasberget, och från det kunde man hålla ett öga på kustfarleden och vid fara tända en signaleld uppe på backkrönet. Befästningen av backen som del av Sveaborgs befästningshelhet blev en logisk fortsättning på detta.

Utsikt från Observatorieberget över Södra hamnen mot Skatudden i början av 1900-talet. Vid utsiktsplatser planterade man ursprungligen lågt växande buskar. Bild: E.Sundström, Helsingfors stadsmuseum.

Bastionfronten byggdes mot staden och döptes till Ulrikasborg, vilket också ledde till att backen och den omgivande stadsdelen fick ett nytt namn. Fästningen togs ur bruk kort efter att Helsingfors blivit huvudstad år 1812 och dess stenar användes för återuppbyggnad. I backen planerade man därefter en sjöfartsskola med utsiktstorn, i stadsplanen av J. A. Ehrenström, men istället byggdes Carl Ludvig Engels astronomiska observatorium där år 1834, i och med att universitetet flyttade till Helsingfors.

Då hamnen och den oregelbundna förortsbebyggelsen spred sig runt Observatorieberget blev det en socialt stämplad hemvist för "hamnbusarna". Å andra sidan lockade utsikten också ståndspersoner upp på berget då det fanns något speciellt att titta på. Före isbrytarnas tid satte isen stopp för Helsingfors båttrafik under vintermånaderna och från den höga utsiktsplatsen var man först med att se såväl strimman från smältvattnet som masterna eller röken från de första fartygen i horisonten. Bombningen av Sveaborg under Krimkriget bjöd på ett exceptionellt spektakel, som man kom ända från Sverige för att förundra sig över.

En trädgårdsstadsdel planeras

I början av 1800-talet blev tanken om skönheten i orörd natur allt vanligare i Finlands högreståndskretsar. Det här spreds genom litografipublikationer föreställande finska landskap, som lärde betraktaren att se på sin omgivning som en bildmässig föreställning och tillskriva den olika abstrakta betydelser – själstillstånd, stolthet över det lokala eller fosterländskhet. Både på landet och i städerna började ståndspersonerna söka sig till höga utsiktsplatser som började anpassas för ändamålet. Observatorieberget bjöd på tre olika vyer: ett livligt hamnpanorama mot Salutorget och empire-Helsingfors havsnära fasad, mot öster Sveaborgs befästningsöar och mot söder, med undantag av Brunnsparken, ett så gott som obebyggt havs- och kustlandskap. Sveaborgsvyn associerades med den skamfyllda kapituleringen år 1808 i Finska kriget.

Med sitt ensamma observatorium började Observatorieberget självt sticka ut i stadsbilden. Magistraten värvade redan år 1865 den svenska trädgårdsarkitekten Knut Forssberg till Helsingfors. Forssberg rörde sig samtidigt också på andra orter i Finland och planerade bland annat Runsala nationalpark i Åbo. Enligt tidningsuppgifter föreslog Forssberg en hel trädgårdsstadsdel på Observatorieberget, med en park uppe på krönet och villor terrasserade i backen. Man kunde se ett liknande arrangemang i Forssbergs förslag för Djurgårdsvillorna som han, under samma besök, gjorde åt grundaren för Brunnsparken och Tölö park eller Djurgården, nämligen Henrik Borgström.

Forssbergs plan för Observatorieberget är Finlands första kända trädgårdsstadsdelsprojekt, men den var klart orealistisk. Själva planen har inte bevarats. Under hungeråren 1867–1868 byggdes en chaussé över backen som nödhjälpsarbete för att underlätta trafiken till Brunnsparken. De första fotografierna visar att man med undantag för observatoriet och vägarna

inte nämnvärt blandade sig i själva backens bergiga och steniga utformning. Den regelbundna stadsbebyggelsen på vänstra sidan av backen sträckte sig över åsen under andra hälften av 1800-talet och spred sig före slutet av århundradet över hela Ulrikasborg. Den vänstra uppfarten till Observatorieberget stängdes år 1888 då Kirurgiska sjukhuset stod klart.

I början av 1880-talet blev man intresserad av att placera hus för de nya adelslösa ständerna på Observatorieberget och arkitekt F. A. Sjöström gjorde upp planer för detta. Man ville att landskapet i Södra hamnen skulle domineras av en palatslik byggnad som framhävde Finlands ställning som självstyre och som skulle synas som ett landmärke långa vägar ut på öppna havet. Då arkitekten dog avstod man från byggplatsen, men så gott som samtidigt framtälldes förslag om ett historiskt-etnografiskt museum, en tidig version av det nuvarande Nationalmuseet, i backen. Samtidigt föreslog man än en gång en trädgårdsstadsdel på platsen, något som den här gången stötte på patrull.

Från bergig ås till kontinental landskapspark

Byggnadsplanerna till trots hade man på stadens magistrat redan på 1880-talet fått en tanke om att förvandla Observatorieberget till ett allmänt rekreationsområde. Då det parkområde som tidigare fungerat som det privata Ulrikasborgs bad- och brunnsinrättning i Brunnsparken också övergick i stadens ägo, började man betrakta de här två backarna som en helhet. Nu inbjöd man trädgårdsmästare Sven Lindh från Stockholm, och han gjorde upp planer på hur bägge två skulle anläggas till offentliga parker. Det slutade med att staden inrättade en egen stadsträdgårdsmästartjänst, till vilken man värvade Svante Olsson, också han svensk. En av Olssons första uppgifter var att planera Observatoriebergets park och Brunnsparken.

I båda parkerna använde Olsson det stockholmska sättet att förvandla de bergäsar som i rutnätsplanen förblivit obebyggda till utsiktsparkar. Sättet byggde på den kontinentala landskapsparkstilen, som hade fått sin början med baron Haussmanns förnyelser i Paris i mitten av 1800-talet. Den nya parkmodellen gick ut på kraftfull markberedning av den ursprungliga terrängen enligt på förhand definierade landskapsideal. Det här krävde utfyllnad, utjämning och bearbetning samt parkvegetation av främmande ursprung. Stommen i uppställningen var ordentligt grundlagda, mjukt kurvade gångar med noggrant avvägda utsiktsterrasser och vylinjeringar i de viktigaste riktningarna – det sistnämnda ett specialdrag för sluttande parker.

Den endast åtta hektar stora parken på Observatorieberget propades full med olika slags landskapspunkter. På de lägsta ställena planterade man sådant som växer sig högt, och på de högsta punkterna lägre trädbestånd, som inte skyvde utsikten. I den norra backen lämnade man en svagt sluttande gräsmatta som inramades av välkomponerade busk- och trädgrupperingar. Utsiktsterrasserna uppe på krönet och den södra backen dominerades av olika slags blommande buskar och perenngrupper. Bergytan som schak-

tats kantig lämnades här och var synlig på ett pittoreskt vis. I riktning mot de centralaste utsiktsplatserna gjorde man mönsterplanteringar av rabattväxter odlade i stadsträdgården, många av dem var suckulenter och bladväxter, idag mera kända som inomhusväxter.

Svante Olsson planterade eller förnyade så gott som alla innerstadens parker och skvärer. Observatorieberget var ett av de första av hans projekt som

blev färdigt och både dess kostnader och storstadsmässiga formspråk väckte stadsbornas förvåning. Inte långt tidigare hade man skördat hö i stadens parker och det var inte alla som förstod de stränga ordningsreglerna vars efterlevnad parkvakterna strängt övervakade. De öppna gräsplanerna och kaktusplanteringarna kändes främmande och istället för dem krävde man nationalromantiska tallar och berg. Men då den första förvåningen lagt sig

Kristider påverkade bruket av Helsingfors parker. Under tiden för första världskriget skördades hö även på Observatorieberget. I bakgrunden syns Tyska kyrkan. Bild: I. Timiriasew, Helsingfors stadsmuseum.

kom parken med i reseguider och blev speciellt populär bland välbeställda invånare från stadens södra delar – Helsingfors var i början av 1900-talet en tudelad stad, och arbetarnas betydligt anspråkslösare fritidsställen låg utanför centrum.

Panoramat växer igen

År 1907, fyra år efter att parken blivit färdig, vann arkitekt Eliel Saarinen tävlingen om det lantdagshus som skulle byggas för Finlands nya enkammarriksdag och placeras på Observatorieberget. Snabbt planerade man också ett nytt stadshus bredvid parken på den så kallade varvstomten och på så sätt hade ett helt nytt monumentalt förvaltningscentrum bildats på området. Som känt blev det ändå så att Riksdagen placerades på annan plats, en delorsak var att staden motsatte sig bygget av rädsla för att förlora parken och därmed fick varvstomten stå tom tills Olympiaterminalen byggdes år 1952.

Man grälade inte bara om parken utan också om dess utsikt, då de våningshus som byggdes på Bergmansgatan hotade skymma den. Staden försökte – utan resultat – driva igenom begränsningar för att rädda utsikten och breddade slutligen, med stora inlösningskostnader som följd, den nuvarande Ulrikasskvären så att åtminstone en liten utsiktsremsa mot den nyligen förnyade Brunnsparken besparades. Den lilla parken i nedförsbacken fick sin slutliga utformning på 1920-talet i formträdgårdsstil. Barnmorskeinstitutets förgrund, som hörde till samma siktaxel, blev efter kriget del av Sovjetunionens ambassadtomt.

De viktigaste aktiviteterna på Observatorieberget var länge att promenera och beundra utsiktarna och planteringarna. Robert Stigells staty *De skeppsbrutna* som restes år 1898 under den första förtryckssperioden förstärkte parkens patriotisk-politiska stämning och gav utsikten mot Sveaborg det där lilla extra. I slutet av seklet hade den fosterländska konsten befast sin ställning som del av den västerländska offentliga parkinstitutionen, vilket hängde ihop med dess fostrande uppgift, liksom också de exotiska planteringarna och miniatyrlandskapen också gjorde. Scouternas flagghissningsritual på självständighetsdagen för Observatoriebergets politiska tradition vidare.

Parken har, liksom andra stadsomgivningar, en fastslagen funktion, men med tiden har den också fått inofficiella användningsområden och associationer. I brottsvägen efter kriget blev Observatorieberget skådeplats för ett par omskrivna passionsbrott och det gjorde parken till en skrämmande plats för vissa stadsbor. Morden inspirerade till kriminalromaner och kriminalfilmer och den kändaste är *Tähdet kertovat*, komissarie Palmu, Stjärnorna, Kommissarie Palmu, stjärnorna (1962), där träden fortfarande var så pass låga att det var möjligt att kika med teleskop. Parken har hunnit skymta till i många andra filmer också.

Utsikten från den park som omtvistats de sista decennierna har antingen vuxit igen eller skymts för en del av dagen bakom de massiva bilfärjorna. Sam-

tidigt har man förenklat växtligheten för att effektivisera skötseln och gamla, sällsyntare växter har tagits bort. Idag är Observatoriebergets före detta utsiktspark som vilket som helst annat grönområde i innerstaden, som man solar i eller tar en genväg igenom. Byggnadsverket har nyligen låtit göra en skötsel- och användningsplan för parken och enligt den kommer parken att förnyas om resurserna tillåter. Förhoppningsvis kan man med hjälp av denna plan bevara platsens speciella karaktär som den nu är nära att mista.

Litteratur

Häyrynen, Maunu: *Maisemapuistosta reformipuistoon. Helsingin kaupunkipuistot ja puistopolitiikka 1880-luvulta 1930-luvulle*. Entisaikain Helsinki XIV. Helsingfors-Samfundet, Helsingfors 1994.

Häyrynen, Maunu: Miten Suomi maisemoitui. Ingår i: Heinänen, Seija, von Bonsdorff, Pauline ja Kaukio, Virpi (red.): *Tunne maisema*. Maahenki, Helsingfors 2011.

Häyrynen, Maunu: Tähtitorninvuoren maiseman historiaa. Ingår i: Laakkonen, Simo ja muut (red.): *Nokea ja pilvenhattaroita. Helsingkiläisten ympäristö 1900-luvun vaihteessa*. Narinkka 1999. Helsingfors stadsmuseum, Helsingfors 1999.

Maisemasuunnittelu Hemgård: *Tähtitornin vuori ja Ullanpuistikko, hoito- ja kehittämissuunnitelma*. Publikationer från Helsingfors stads byggnadskontor 2011:15/Gatu-och parkavdelningen. HSB, Helsingfors 2011.

Seppälä, Mikko-Olavi ja muut (red.): *Kaivopuisto*. Entisaikain Helsinki XVIII. Helsingfors-Samfundet, Helsingfors 2008.

Tegel, Satu (red.): *Tähtitorninvuori*. Dendrologiska sällskapet & Helsingfors stads byggnadskontor, Helsingfors 1998.

Viljo, Eeva Maija: Arkitektur och politik kring några ständerhusprojekt. Taidehistoriallisia tutkimuksia – Konsthistoriska studier 11. Taidehistorian seura – Föreningen för konsthistoria ry. Helsingfors 1988.

Svensk översättning: Pia Stoltzenberg

De skeppsbrutna – en hotad nation

LIISA LINDGREN

Skribenten är docent i
konsthistoria, med skulptur
som specialområde.

Den offentliga konsten har synliggjort den ekonomiska, politiska och kulturella maktens hierarkier. Med hjälp av konsten har man även uppfostrat folket med stormännens förpliktigande exempel. Det behövs ett begripligt blidspråk för att kunna förmedla värden. Bildspråket hör emellertid alltid ihop med sin tid och sitt sammanhang varför budskapen med tiden kan falla i glömska. Högkonjunkturen för monumentalkonsten, som i Finland började i slutet av 1800-talet, följde den ekonomiska utvecklingen, uppgången av nationaltanken samt viljan att förstärka den nationella själv- och gemenskapskänslan.

Skulptören Robert Stigells (1852–1907) staty De skeppsbrutna, upprest på Observatoriebacken, är en skulptur vars politiska innebörd dagens åskådare kan ha svårt att upptäcka utan att känna till dess historia. De skeppsbrutna har ansetts vara den första moderna av estetiska skäl införskaffade offentliga skulpturen i Helsingfors. Att statyn restes var en del av det ambitiösa bildkonstprogrammet för huvudstaden som Leo Mechelin, senator och ordförande för stadsstyrelsen och Finska Konstföreningen, främjade. Den li-

Avtäckningen av De skeppsbrutna hölls 18.11.1898. Många stadsbor hade samlats för att lyssna på senator Mechelins invigningstal. Bild: Helsingfors stadsmuseum.

berala fennofilen och den centrala ideologen för den konstitutionella mots-tändsrörelsen förstod betydelsen av konstpolitiken, i sina strävanden att ska-pa en bild av en kulturellt mogen nation.

De samtida tolkade konstverket som tecken på det politiska livets dra-matik redan på avtäckningsceremonin den 18 november 1898. I tidningarna publicerades Mechelins tal där senatorn som vanligen var känd för sin försik-tighet knöt konstverket till dagspolitiken genom att använda skickliga omskrivningar. Det krävdes ingen speciell påhittighet för att koppla ihop talets rasande naturkrafter med de stormmoln som hade samlats på himlen i öster.

Det hade länge funnits tecken på förryskningsåtgärder. Några månader senare förorsakade Februarimanifestet en aldrig tidigare skådad våg av ma-nifestationer: statyn som föreställer Alexander II täcktes av ett hav av blom-mor, något som inte ens de rysksinnade ämbetsmännen vågade blanda sig i. Societetsdamerna gick klädda i svart, och motståndsrörelsen samlade sig vid De skeppsbrutna. Den stora uppslutningen visade att den internationel-la sympatin var på Finlands sida.

En internationell upplysningskampanj om hotet mot den finska auto-nomin förberedde mottagningen av De skeppsbrutna på världsutställnin-gen i Paris år 1900. I nödens stund fick finländarnas rop på hjälp ett svar: en guldmedalj.

Höjdpunkten i skulptörens karriär

Skulptören Robert Stigell avhöll sig från de politiska tolkningarna av sitt verk. Det berättas att statyns motiv, som framställer en familj i sjönöd, ba-serade sig på Stigells tonårsminnen till sjöss. När han arbetade i Paris under 1880- och 1890- talen, beslöt han bearbeta motivet till en pompös, spiralvri-det stigande komposition, populär i monumentalkonst.

Tillgången till utbildning och service inom branschen hade fått många finländska konstnärer att börja studera och arbeta i Mellaneuropa. Då Sti-gell hade studerat i Paris vid École des Beaux-Arts kände han till den poli-tiska kraften i att skulptera och hur denna konstform sammanhänge med förändringarna inom det politiska livet. För en konstnär som eftertraktade monumentalprojekt var det inte passande att betona sina egna motiv. Den karriärstig som ledde till att skulptörernas verk blev valda till offentliga bes-tällningar och anskaffningar av samlingar, grundade sig på den framgång man hade på konstutställningarna. År 1891 fick De skeppsbrutna ett heder-somnämmande och beröm i pressen på Konstakademiens officiella konstuts-tällning i Parissalongen. Men för en utländsk konstnär var det svårt att få fotfäste i den franska marknaden för offentlig konst.

Hösten 1891 beundrades gipsskissen av statyn i Ständerhuset i Helsing-fors. Finska Konstföreningen beviljade Stigell ett resestipendium till Paris och senaten ett pris på 2 000 mark. År 1893 fick konstnären statspriset för en skiss som i dag hör till Ateneums samlingar. Miniaturgipserna hamnade

sedermera i privata och offentliga samlingar bl.a. i Glyptoteket i Köpenhamn.

Efter att Helsingfors stadsfullmäktige år 1895 beslöt att anskaffa Stigells verk, reste han till Paris för att förstora en skiss som visades för första gången på Konst- och industriutställningen i Stockholm 1897. I Parissalongen våren 1898 fick Stigell en uppskattad tredje klassens guldmedalj för en bronsgjutning.

Konstnären hade bjudit in sina vänner för att se på gjutningen vid gju-
teriet Gruet och hade i inbjudan skrivit "Rob Stigell, statuaire". Ställningen som tillverkare av offentliga minnesmärken var höjdpunkten i de samtida skulptörernas karriärförväntningar. Även för Stigell var De skeppsbrutna den mest imponerande prestationen i hans karriär. Sommaren 1898 anlände verket med ångbåt från Frankrike till Finland.

Hamnen som urban scen

Det är betydelsefullt ur stadsbildens synvinkel att De skeppsbrutna står på en central plats på ett forntida vårdberg. Att statyn skulle placeras på Observatoriebacken bekräftades kanske av försiktighetsskäl bara några månader före avtäckningsceremonin. På sin utsiktsplats konkurrerade det massiva verket om synlighet långt ut till havet med andra monumentaltbyggnader. Konstverkets nationella värde förknippades för det mesta med dess storlek.

Den dynamiska statyn rusar än i dag mot åskådaren som går uppför backen, fast den har hamnat något i skuggan på grund av att stadsbilden förändrats. Ursprungligen hade konstnären planerat att den centrala mansfiguren i kompositionen skulle rikta sin blick mot öster, mot havet och hamnen. En kommitté bildad av Albert Edelfelt, Walter Runeberg och arkitekterna Theodor Höijer och Gustaf Nyström övertalade konstnären i augusti 1898 att vända på skulpturen. Centralfigurens blick riktades mot nordväst.

Genom att vända på konstverket fick det en statlig politisk fond av hand-
delns, industrins och servicenäringarnas urbana ekonomilandskap. Dess centrala element var Helsingfors hamn som fick sin dramatik av det stormande havet och som var en förbindelselänk med Europa för det allt mer välmående Finland. Som fond till De skeppsbrutna öppnar sig ett panorama i Runebergs anda dominerat av Nordens Gibraltar. I efterdyningarna av Februarimanifestet verkar De skeppsbrutna ha gett den dramatiska dikten om Sveaborg i Fänrik Ståls sägner helt nya betydelser.

Familjen i sjönöd ansågs föreställa en hotad, men tapper nation. En modern åskådare kan ändå bli förvirrad av bilden av familjens och nationens inre ordning. Fadern som ursinnigt och utan att ge upp ropar på hjälp och försöker skydda sina söner, står i kontrast till svagheten hos modern som blir bortsköljd av vågorna. De skeppsbrutna överlämnade nationens framtid åt en räcka av fäder och söner.

Svensk översättning: Leena Karmitsa

Observatoriebacken och riksdagshusprojektet

INKERI SUUTARI

Skribenten behandlade riksdagshusprojektet i sin pro-graduavhandling.

Innan Observatoriebackens roll som park etablerades, planerade man flera monumentalbyggnader där i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet. Bland dem fanns också den byggnad som först kallades lantdagshus, sedermera riksdagshus.

Frågan om nya lokaliteter för riksdagen aktualiserades genast efter lantdagsreformen 1906. Den nya riksdagen skulle inte längre rymmas i Ständerhuset. På initiativ av riksdagsman Ernst Palmén (Finska partiet) tog Finlands första riksdag direkt upp lokalfrågan på sin föredragningslista och gav finansutskottet i uppdrag att bereda frågan om byggandet av en ny "riksdagslokalitet" samt detaljerna kring det. Inom riksdagen nådde man inte konsensus i själva lokalfrågan. Alternativen var att bygga ut Ständerhuset eller att bygga ett nytt hus.

Allra mest diskussion väckte placeringen av det nya huset. År 1908 utlyste man en planeringstävling där platsen för det nya lantdagshuset redan var fastslagen: observatoriets tomt på Observatoriebacken. Första pris gick till Eliel Saarinen vars förslag bland annat prisades för sin ståtliga siluett. Efter tävlingen ställde sig finansutskottet i sitt betänkande bakom förslaget att bygga ett nytt hus. Formuleringen i betänkandet lät förstå att läget varit avgörande för beslutet. Finansutskottet stödde uttryckligen läget på

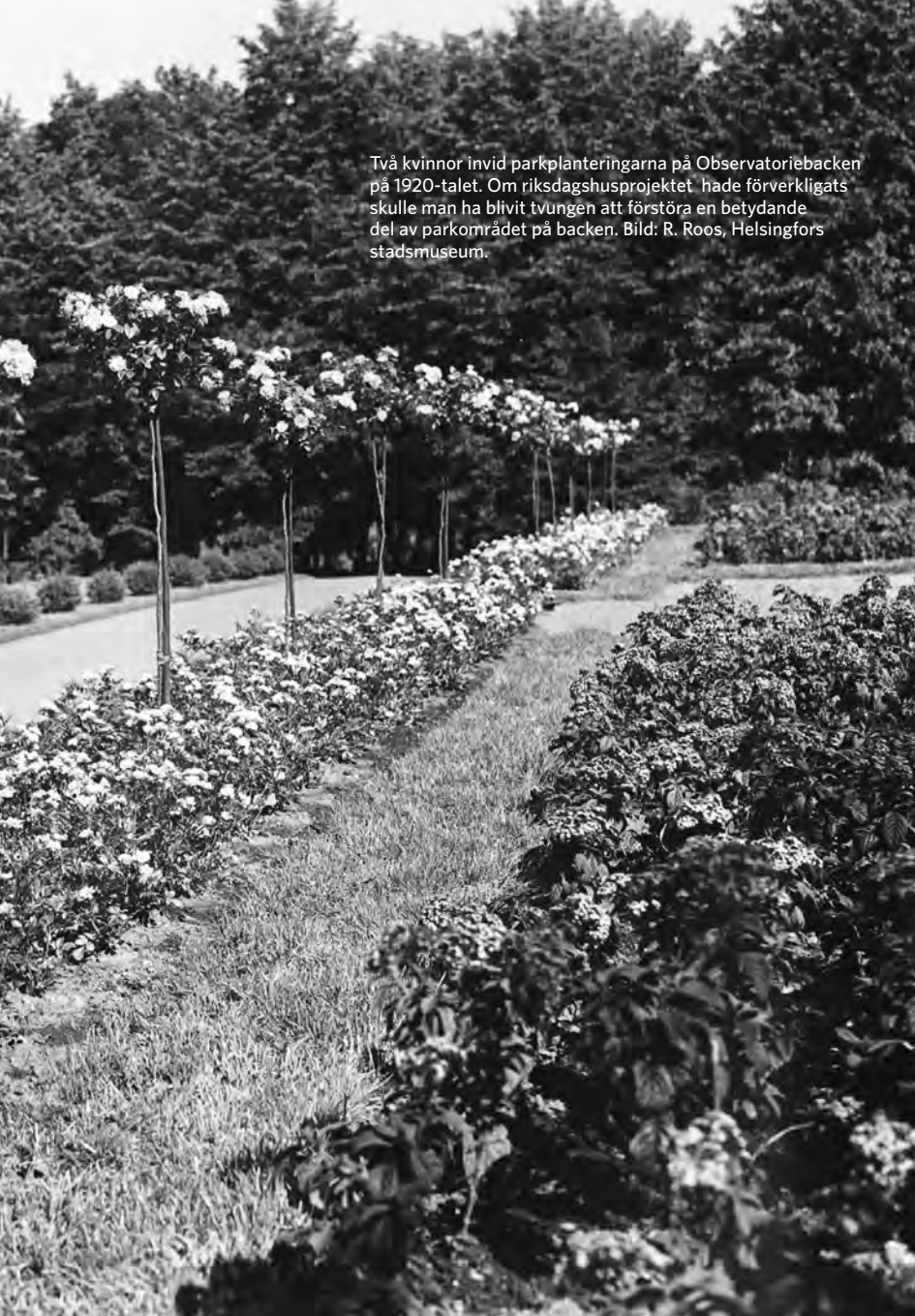

I början av 1900-talet avsåg man att bygga riksdagshuset på Observatoriebacken. Anhängarna av projektet ansåg att tomten på Observatoriebacken i slutet av en lång gatusträcka var en idealisk plats för ändamålet. Bild: K.Havas. Helsingfors stadsmuseum.

Två kvinnor invid parkplanteringarna på Observatoriebacken på 1920-talet. Om riksdagshusprojektet hade förverkligats skulle man ha blivit tvungen att förstöra en betydande del av parkområdet på backen. Bild: R. Roos, Helsingfors stadsmuseum.

Observatoriebacken framom den igenbyggda omgivningen kring Ständerhuset. Orsaken till backens popularitet uttrycktes i betänkandets karakteristik: "Observatoriebacken [...] är tack vare sitt höga dominerande läge så gott som skapt för placeringen av en dylik mäktig, offentlig byggnad".

Osäkerhet under autonomins tid

Efter betänkandet utbröt en häftig debatt om byggnadsprojektet i riksdagen. Inställningen till byggprojektet delade partierna i två läger: de högljuddaste anhängarna till nybygget fanns bland ungföreländarna och socialdemokraterna, medan

ledamöterna från finska partiet och svenska riksdagsgruppen föredrog en att lokalfrågan skulle lösas genom en utbyggnad av Ständerhuset. Det fastslagna läget på Observatoriebacken väckte många känslor. Enligt motståndarna till nybygget var läget uppe på backen ett uttryck för stöddighet och skrytsamhet. Förespråkarna däremot ansåg att läget gav föreländarna möjlighet att sälla sig till de stora kulturfolken. Det här synsättet sammanfattades i riksdagsman Nestor Hopponens (ungf.) inlägg: "Det är endast i ett ärende som vi kan tävla med de stora kulturfolken, där vi utan tvekan skulle avgå med segern, det är i valet av denna charmerande vackra, idealiska plats, ett läge som andra nationers parlamentsbyggnader knappast kan mäta sig med."

I den omröstning som följde på diskussionen understödde majoriteten av riksdagsmännen byggandet av ett nytt lantdagshus. I det autonoma Finland krävdes också att den ryska kejsaren skulle bestyrka beslutet. Svar fick man först år 1910. Nikolai II lät bli att bestyrka riksdagens beslut. Enligt senatens utlåtande var det inte läge att inleda projekt av den storleken. Trots att det fanns en stark vilja att bygga ett nytt lantdagshus, tillät det oroliga politiska klimatet inte att det genomfördes. Först flera år senare, år 1923, kunde man vidta egentliga byggåtgärder med hjälp av anslag som beviljats för främjandet av projektet. Varför byggdes inte riksdagshuset slutligen på Observatoriebacken, trots att riksdagen i det självständiga Finland fattat beslut om det?

Diskussion om läget

År 1923 väckte placeringen av byggnaden fortfarande så mycket diskussion att man före arkitekturtävlingen utlyste en tävling om var riksdagshuset skulle byggas. Till prisnämnden valdes riksdagsmännen Wäinö Wuolijoki (sd) och Kyösti Järvinen (saml.) och från Finlands Arkitektförbund den dåvarande ordföranden Onni Tarjanne samt Bertel Jung och Gunnar Taucher. I tävlingsprogrammet gavs planerna "total frihet" gällande placeringen av riksdagshuset. Elva olika platser för riksdagshuset föreslogs. De populäraste förslagen var bland andra Observatoriebacken, den s.k. Operatomten vid nuvarande Mannerheimvägen, Skeppsvarvstomten vid den nuvarande Olympiaterminalen och den s.k. Norrmänska tomten på Skatudden invid Uspenskijkatedralen. Operatomten innebar ganska exakt det område där Riks-

dagshuset finns idag. Placeringstävlingens jury ville att riksdagshuset skulle få en värdig och synlig plats. Observatoriebacken uppfyllde båda idealen. Inom juryn var man mest ense om hur väl Riksdagshuset skulle göra sig på Observatoriebacken och första pris gavs åt Hilding Ekelunds förslag med Observatoriebacken som placering. Riksdagshusets nuvarande plats, Operatonten, kom på tredje plats i tävlingen.

Efter att tävlingen om placeringen avgjorts var man inom riksdagshusnämnden, som drivit projektet, fortfarande oense om det bästa läget och bad Finlands Arkitektförbund och Helsingfors stadsfullmäktige ge sina utlåtanden om de bästa förslagen. Enligt Arkitektförbundet var det besvärligt att placera riksdagshuset på Observatoriebacken eftersom Observatoriet redan fanns där. Att få två olika byggnader att passa ihop i parken skulle vara en utmaning. Riksdagshuset skulle också förstöra den värdefulla parken på Observatoriebacken. Enligt Arkitektförbundet vore den enda möjligheten att bygga Riksdagshuset på Observatoriets plats. Det framgick av stadsfullmäktiges utlåtande att man inte var redo att avstå från Observatoriebackens tomt. I utlåtandet blev den enda möjliga placeringen för riksdagshuset Operans tomt, som blev tredje i tävlingen. Beslutet att placera byggnaden på sin nuvarande plats vid Mannerheimvägen föddes slutligen av praktiska skäl och enligt de villkor Helsingfors stad dikterade. Enligt många riksdagsmän och Arkitektförbundet var området inte det bästa möjliga för det nya riksdagshuset eftersom det låg i utkanten av den dåvarande innerstaden och saknade den önskade närheten till havet. Arkitektbyrån Borg-Sirén-Åbergs förslag vann planeringstävlingen för riksdagshuset. Johan Sigfrid Sirén har ritat det riksdagshus som stod klart på Arkadiabacken år 1931.

Monumentaltetens logik

Även om man ur ett historiskt perspektiv kan anse Observatoriebacken vara den populäraste platsen för riksdagshuset, tyckte man också att den var aningen avsidet. I en diskussion i riksdagshuset hösten 1908 förundrade sig riksdagsman Edvard Valpas (sd) över den allmänna iveren att bygga på Observatoriebacken. Valpas försvarade redan då uttryckligen Tölö stadsdel som säte för riksdagshuset, eftersom det i framtidens Helsingfors skulle komma att vara i centrum, medan Observatoriebacken skulle hamna i skymundan i takt med att staden expanderar. Enligt Riitta Nikula som skrivit om riksdagshuset stödde valet av Arkadiabacken strävan att höja Helsingfors till en europeisk storstad och flytta bort maktcentret från det "tsaristiska" Senatstorget. I det självständiga Finland ville man genom placeringen av riksdagshuset hitta ett nytt monumentalt centrum för huvudstaden, som skulle bli riktigivande också för framtidens stadsplanering.

Planerna för de monumentalyggnader som placerats på Observatoriebacken vittnar om hur högt uppskattat området är. Observatoriebacken är en del av den landskapsmässiga linjen som fortsätter via Södra hamnen och

Salutorget till Skatuddens strand. Den här strandlinjen har uppnått ikonstatus som symbol för Helsingfors. Den är det första man ser då man anländer till staden från havet och är ett slags skyltfönster för stadens besökare, turister, omvärlden. I diskussionerna om placeringen av monumentala byggnadsprojekt på 2000-talet har man lämnat Observatoriebacken med sina parker ifred och istället riktat blicken österut mot de strandtomter som blir lediga på Skatudden.

Svensk översättning: Pia Stoltzenberg

Källor

Häyrynen, Maunu, 1989. *Helsingin Tähtitorninvuoren maiseman kehitys 1700-luvulta 1900-luvun alkuun*. Pro gradu-avhandling. Läroämnet konsthistoria. Helsingfors universitet.

Hakala-Zilliacus, Liisa-Maria, 2002. *Suomen eduskuntatalo – Kokonaistaideteos, itsenäisyysmonumentti ja kansallisen sovinnon representaatio*. Helsingfors: SKS Finska Litteratursällskapet.

Kervanto Nevanlinna, Anja, 2002. *Kadonneen kaupungin jäljillä: kaupunkihistorian kirjoituksia*. Helsingfors: SKS Finska Litteratursällskapet.

Nikula, Riitta, 1990. J. S. Sirénin eduskuntatalo. *Suomen eduskunta. Tausta, toiminta, rakennus*. Helsingfors: Finlands riksdag. 73–97.

Westerbom, Thomas, 2004. *Folkets suverenität förstenad: lantdagens hus som politiskt problem i Finland före självständigheten år 1917 med särskildt fokusering på perioden 1906–1912*. Helsingfors: Helsingfors universitet.

Ämnet behandlas också i Riksdagens protokoll och handlingar från åren 1907–1924 och i dokument som anknyter till byggandet av Riksdagshuset, som finns i Riksdagshusets arkiv.

Vad stjärnorna berättade för mig

MATTI KASSILA

Skribenten är filmregissör.

Polistrion Palmu, Kokki och Virta reder ut mordmysteriet på Observatoriebacken i filmen Stjärnorna, kommissarie Palmu, stjärnorna... regisserad av Matti Kassila. Bild: Fennada-Filmi/Yle, Nationella audiovisuella arkivet.

Såsom Mika Waltaris och Palmufilmernas vänner vet, är de två första romanerna om kommissarie Palmu, Kuka murhasi rouva Skrofin?, Vem mördade fru Kroll? och Komisario Palmun erehdys, Mysteriet Rygseck, skrivna under åren 1939–1940 och inspelade under åren 1960–1961. Fler filmer hade det nog inte blivit av utan följande händelseförlopp.

Den första av filmerna om kommissarie Palmu var Komisario Palmun erehdys, Mysteriet Rygseck, medan den som bok var först den andra. I slutet av 1959 hade jag regisserat filmen Lasisydän, Glashjärtat, inspirerad av den franska nya vågen. För filmen hade jag en liten budget och ett team på endast 4 personer (i en stor produktion ingick vanligen 25–30 medarbetare). Filmen fick bra recensioner, men publiken gillade den inte. Regissören och producenten Toivo Särkkä visste att jag hade en sexpersoners familj att försörja. Jag hade varit borta från "stallet Särkkä", dvs. filmbolaget Suomen Filmitoimisto Oy, i fyra år och han ville ha mig tillbaka, så han ringde upp mig och bad mig att titta in hos honom. Han tog fram en roman ur skrivbordslådan – ur vilken jag hade fått många filmteman redan tidigare –, räckte mig

den och frågade: "Har ni läst den här?" Jag svarade att det hade jag inte. Boken var Waltaris Komisario Palmun erehdys, Mysteriet Rygseck. "Den där Kuka murhasi rouva Skrofin?, Vem mördade fru Kroll? har jag nog läst, men jag tyckte inte något vidare om den", fortsatte jag vilket Särkkä svarade på: "Inte jag heller. Men den här är bra. Läs den tills i morgon och kom tillbaka samma tid. Fundera på det om ni skulle göra en film utav den."

Jag läste Mysteriet Rygseck och konstaterade att den innehåller förhör efter förhör och massor av karaktärer, och inte flyter den lika smidigt som ett bra filmtema ska göra. Å andra sidan visste jag att man kan göra en film av nästan vad som helst, bara man hittar på någon bra idé om hur den ska göras. Så jag tackade ja till Särkkäs förslag. Jag ställde dock några grundläggande villkor för kontraktet. Först krävde jag att filmen skulle utspela sig i slutet av 1930-talet och att iscensättningen och kostymerna också skulle planeras väl, vilket inte är helt billigt. Jag ville att männen och kvinnorna skulle ha egna kostymarbetare. Därefter meddelade jag att jag skulle börja filma först i mitten av april och skulle använda 40 inspelningsdagar. Allt detta var villkor som gällde en ambitiös film. Sedan sade jag: "Och jag vill ha de bästa skådespelarna som finns i Finland." Särkkä gick med på allt detta, till och med det att jag höjde mitt eget arvode rejält.

Boken visade sig vara ett bra tema för filmen. Jag hittade den rätta stilen för filmen och fick det hela att fungera. När jag såg Mysteriet Rygseck efter årtonden på vita duken, visade den sig vara en utomordentligt lyckad film som ännu efter 51 år efter premiären fick mellanapplåder och långa slutapplåder.

Trots succén med Mysteriet Rygseck ville Toivo Särkkä inte göra en film av Waltaris bok Vem mördade fru Kroll? varför filmbolaget Fennada Filmi Oy blev producent. Filmerna fick heta Vem mördade fru Skrof? och även den lyckades slutligen bra. I synnerhet utvecklades samarbetet mellan de tre poliserna Palmu, Kokki och Virta i filmen. När filmen fick sin premiär på Bio Rex i september år 1961, satt jag och Mika Waltari tillsammans i samma loge, och jag frågade som vanligt hur det stod till med honom. Waltari svarade däremot inte på ett sedvanligt sätt utan sade: "Jag är mycket deprimerad".

Han förklarade vad det berodde på: redan den andra sommarsäsongen höll han på att försöka få igång en stor historisk roman, men förgäves. Jag visste att skrivandet var allt – hela livet – för Waltari, varför jag var genuint empatisk. Vi hade kommit nära varandra, så han berättade om sitt problem för mig som för en vän. Waltari skrattade till ett par gånger under filmen. När filmen slutade med mäktiga slutapplåder, vände Waltari sig till mig och sade: "Filmerna var mycket roliga. Jag känner mig uppfriskad." Publiken vände sig mot bakre logen i biosalongen, och mot oss och applåderade stående. Upp i logen kom sedan Mauno Mäkelä, direktör för filmbolaget Fennada Filmi Oy, som konstaterade att så synd att de här böckerna nu tar slut, för publiken gillar dem mycket. Mäkelä frågade ännu om Waltari kunde tänka sig att skriva en Palmuhistoria till, den behövde inte vara lång, Matti skulle nog

Esko Salminen har i Palmu-filmen rollen som en slyngel, som misstänks för mordet på en amatörastronom. Bild: Fennada-Filmi/Yle, Nationella audiovisuella arkivet.

Stjärnorna, kommissarie Palmu, stjärnorna ... (Finland 1962)

Regi: Matti Kassila

Manus: Matti Kassila, Kaarlo Nuorvala

Roman: Mika Waltari

Huvudroller: Joel Rinne, Matti Ranin, Leo Jokela

Produktionsbolag: Fennada-Filmi Oy

Morden som ägde rum på Observatoriebacken efter krigen kastade sin skugga över området, men inspirerade också till fiktiva detektivhistorier och -filmer. Matti Kassila filmade sin film på Observatorieberget våren 1962. Bild: Fennada-Filmi/Yle, Nationella audiovisuella arkivet.

sedan skriva scenariot till den. Waltari svarade att han ska fundera på saken och fortsatte: "Ta och ring upp mig i Lövkoski om två, tre veckor, så svarar jag. "Och så gjorde vi och Waltari svarade: "Den är nu färdig. Jag skrev den i romanform, för det var lättare för mig." Vi fick en kopia av texten och till och med dess titel stod på pärmen: Tähdet kertovat, komisario Palmu, Stjärnorna, kommissarie Palmu, stjärnorna.

Jag skrev ett scenario av manuskriptet och vi spelade in filmen genast på försommaren, såsom vi hade gjort med de tidigare Palmu-filmerna. Filmen hade premiär i september 1962 på Bio Rex. När det hölls en presskonferens om filmen, frågade en reporter hur författaren Waltari kom på idén att skriva en ny Palmuroman ännu efter årtionden, svarade Mika: "Jag ville se om jag fortfarande kunde skriva på maskin." WSOY publicerade romanen samtidigt som filmen fick sin premiär på vita duken.

Senare hörde jag sedan av Waltari att han kom över sin skrivkramp just tack vare den här texten om Palmu och kom igång med att skriva på sin historiska roman Ihmiskunnan viholliset, Mänsklighetens fiender, som blev hans sista roman. Den berättar om tiden i Rom under kejsare Neros tid. Jag fick romanen per post, försedd med dedikation. "Till Matti Kassila julen 1964, din vän Mika."

Observatoriebacken som inspelningsplats för filmen

I början av filmen *Stjärnorna*, kommissarie Palmu, stjärnorna hittar man ett lik i Observatoriebackens park. Polisens mordundersökningar trasslar till sig genast i början då en av tidens värsta kriminalreportrar Nopsanen, spelad av Pentti Siimes, samtidigt råkar vara på plats. Raggarna har varit på Observatoriebacken under natten och de blir misstänkta för mordet. Kommissarie Palmus före detta assistent Toivo Virta, spelad av Matti Ranin, har blivit den nya chefen för mordkommissionen.

Den delen av intrigen där raggarna är huvudmisstänkta, löper ganska långt in i filmen, fast det snart i själva verket visar sig vara ett felaktigt spår. Ur intrigens synvinkel var det ganska svårt att ge mordundersökningarna en annan riktning. Det fanns en stor risk att publiken skulle bli besviken just på den punkten: "det där var ju en onödig historia...". Jag löste problemet genom att anlita fina, unga skådespelare såsom Esko Salminen, Antti Litja, Maija-Leena Soinne och Sointu Angervo i raggarnas roller. Vid vändpunkten för intrigen lade jag även till en humoristisk episod som ägde rum på den nattmörka Observatoriebacken där chefen Virta kikar på något okänt objekt med den mördade mannens teleskop, och kanske han då kommer på en ny ledtråd.

Orsaken till mordet klarnar efter en tid. Den dödade mannen har med sitt teleskop råkat se hur major Vadenblick (Helge Herala), ägaren till lägenheten på Skatudden, knuffar sin fru ut genom fönstret med döden som följd. Teleskopentusiasten hade redan skrivit under sin dödsdom då han hade börjat utpressa Vadenblick för att ha mördat sin fru. Observatoriebacken har en central roll i filmen *Stjärnorna*, kommissarie Palmu, stjärnorna fastän det inte var lätt att filma nattliga, delvis ljudbaserade händelser där. Jag försökte skapa spänning genom att filma de förskräckta ansiktsuttrycken hos familjen i sjönöd i statyn *De skeppsbrutna*.

Jag planerade ännu en film ihop med Mika Waltari. Den hette *Lepäisit jo rauhasa*, komissario Palmu (Vila nu i fred, kommissarie Palmu, namnet på det finska manuskriptet), men den blev aldrig av utan fick ge vika för den två och ett halvt år långa skådespelarstrejken. Jag filmade ännu efter sju år en fjärde Palmufilm, *Vodkaa*, komissario Palmu, *Vodka*, kommissarie Palmu. Det var en färgfilm vars händelser utspelade sig i en tv-miljö. Filmen drev litet med de liturgiska VSB-relationerna (vänskaps-, samarbets- och biståndspakten) mellan Sovjetunionen och Finland. Kommissarie Palmu hade redan blivit pensionerad och kom, anställd av Rundradion, för att undersöka mordet på en tv-reporter. Jag anser att den inte är någon dålig film, men som Palmufilm kunde den ha förblivit ogjord. Waltari skrev den inte själv utan gav bara tillstånd till att göra den.

Svensk översättning: Leena Karmitsa

Livet i observatoriet

HEIKKI OJA

Skribenten är almanackschef på Almanacksbyrån vid Helsingfors universitet.

”**J**ag är född och uppvuxen i Helsingfors observatorium”, berättar Verna Elisabet Snellman, född Donner, i sina memoarer. Hon var tredje barnet i astronomiprofessorn Anders Donners familj och var född år 1888. Sammanlagt hade Anders Donner och hans hustru Elin Maria sex barn, födda inom en dryg 10-årsperiod, 1884–1895. Anders Donner utnämndes år 1883 till professor i astronomi vid Kejsarliga Alexanders Universitet, sedermera Helsingfors universitet. Senare på 1920- och 1930-talen verkade han bland annat som universitetets rektor och kansler.

Gustaf Järnefelt fungerade som professor i astronomi under åren 1945-1969. Han var den sista professorn, som bodde i tjänstebostaden i observatoriet. Bild: V.von Bonin, Helsingfors stadsmuseum.

Det gick vilt till i observatoriet både dag och natt i slutet av 1800-talet, för barnen såg till att det var livligt på dagarna och nattetid gjorde pappa Donners för sin del observationer alltid när vädret bara tillät. Runt observatoriet fanns det kala klippor och därför var utsikten fin. "Tidigare, när träden ännu inte hade vuxit, hade vi en fin utsikt ner till hamnen från fönstren i barnens rum och det var med stort intresse som vi följde med avgående och ankommande båtar", berättar den redan nu avlidna Verna Snellman.

Området kring observatoriet var som en oas mellan klipporna, för på observatoriets södra och norra sida hade det redan före Donners tid på 1800-talet ordnats ordentligt med utrymme för gårdsplanen. "Det fanns nästan inga rabatter där, men stora träd och buskar samt lekplatser och gräsmattor för barn att leka på", berättar Verna Snellman. "Så blev det ju en plats, dit även våra kamrater gärna kom för de gemensamma lekarnas och senare för idrottens skull. Vi var ju redan sex syskon, så vi hade ju redan sällskap av varandra."

På vintern var den höga, kala backen en svårare plats att bo på. "Under min skoltid, speciellt de första åren, växte det just nästan inga träd eller buskar här på Observatoriebacken och så hände det vanligen ett par gånger om vintern att vi inte kunde ta oss till skolan på morgonen. Vägen blockerades på grund av den kraftiga snöyran som blåste över backen, och de som skottade snö, hann inte dit först. Det var alltid väldigt speciellt för oss, när vi fick skriva "naturhinder" på frånvarolappen.

Från professorsbostad till institutionens förfogande

I observatoriet fanns från början både professors arbetsutrymmen och hans bostad. Professorn i astronomi hade nämligen som uppgift att göra observationer under klara nätter med observatoriets olika teleskop. När det inte längre fanns något att observera, gick professorn in i sitt sovrum, lade sig och sov långt in på följande dag.

Småningom blev det allt svårare att göra observationer på Observatoriebacken på 1900-talet, eftersom staden spred sig söderut och slutligen omgav hela backen. Stadens rök och den nattliga belysningen började allt mer störa astronomernas arbete. Å andra sidan fanns det vissa professorer som utövade mer teoretisk astronomi än gjorde observationer.

Professorsbostaden blev ändå kvar i observatoriet fram till slutet av 1960-talet. Då blev professor Gustaf Järnefelt pensionerad och flyttade bort från observatoriet. Hans efterträdare, professor Paul Kustaanheimo, höll redan på att planera att flytta in i observatoriet, när studenterna ockuperade observatoriebyggnaden. De krävde att institutionen för astronomi skulle få professorsbostaden till sitt förfogande. En del av astronomerna hade då sin arbetsplats på Södra Hesperiegatan i laboratoriet för astrofysik, men när man fick professorsbostaden för institutionens bruk, kunde alla astronomer samlas under ett och samma tak.

Ockupationen fick ett fredligt slut, när universitetet gick med på studen-

ternas krav. På detta sätt förlorade professorn i astronomi sin ståtliga tjänstebostad. Några större boningsrum, till exempel den gamla matsalen, delades i mindre rum med mellanväggar. På så sätt fick man separata arbetsrum för alla forskare. Huset förblev emellertid inte obebott, för i observatoriets nedre våning fanns fortfarande vaktmästarbostaden. När den gamla vaktmästaren nådde pensionsåldern och flyttade ut ur huset med sin fru, renoverades en tjänstebostad åt hans efterträdare i observatoriets östra flygel.

Observatoriebackens omgivning har förändrats på hundra år. Idag skymmer stora träd utsikten till och från backen. Byggnadsbeståndet från den första tiden har också ändrat. Framför Unionsgatan 5 står brandkårens hästambulans år 1907. Bild: S.Brander, Helsingfors stadsmuseum.

"Som en villa i centrum"

Veikko Lind valdes till ny vaktmästare. Han har nu bott på Observatoriebacken med sin familj i nästan fyrtio år. "Det är ju en fantastisk plats att bo på, som en villa i hjärtat av staden. Det fridfulla läget mitt i en stor park, en egen gård och trädgård, butikerna och servicetjänsterna i centrum på gångavstånd", räknar Lind upp fördelarna med sin bostad.

Som liten sprang familjens son omkring i observatoriets trädgård på exakt samma sätt som Donners barn hundra år tidigare. Den enda skillnaden var backen omkring, som inte längre bestod av kala klippor utan av gräsmatta, blomsterrabatter, skyhöga träd och täta buskar.

Det är bara ett par hundra meter till Sverigebåten från Linds bostad. Detta har varit en praktisk fördel, för Linds hustru, konservator Lena Wikström, har arbetat på Moderna museet i Stockholm. När renoveringen av observatoriet inleddes i början av 2011, blev Lind tvungen att flytta annanstans in i en tillfällig bostad.

Svensk översättning: Leena Karmitsa

Unionsaxeln är huvudgatan för feståret 2012! Unionsgatan, Broholmsgatan och Kopernikusgatan bildar tillsammans den längsta raka gatuaxeln i Helsingfors centrum.

Mellan observatoriet på Observatorieberget och Berghälls kyrka ryms många privata minnen liksom mycket av landets historia. Helsingfors kulturcentral har samlat berättelser från Unionsaxeln i fem temapublikationer feståret till ära: **Helsingfors 200 år som huvudstad**. Du kan bekanta dig med hela serien också i elektronisk form på adressen www.hel.fi/kulttuuri.

Temat för den här boken är **Observatoriebacken**. Den innehåller sex artiklar om Observatoriebacken, skrivna av Tapio Markkanen, Maunu Häyrynen, Liisa Lindgren, Inkeri Suutari, Matti Kassila och Heikki Oja. Artiklarna är introduktioner till både Helsingfors universitets observatoriums historia och Observatorieparkens historia.

Helsingfors kulturcentral

LÅT
KUL
TUREN
FÄRGA
LIVET